

INDLEDNING

Systemet og Fremgangsmaaden i nærværende Bind om Københavns Amt Ser i Hovedsagen de samme som i de tidligere udkomne, Præstø, Sorø og Tisted Amter, og nedenstaaende Vejledning giver derfor kun et kort Uddrag af den udførlige Redegørelse for Redaktionsprincipperne i det først udsendte Bind, Præstø Amt, hvortil Læserne iøvrigt henvises. Som Tisted Amt bringer ogsaa nærværende Bind en alfabetisk Fortegnelse over Fagord, her suppleret med enkelte gammeldags, tekniske Udtryk, der atter og atter gaar igen i Kirkeregnskaberne som f. Eks. Deller, dønnike, Trip, Flos etc. Disse forældede Ord er betegnet med et foransat †. Arkivgennemgangen (Rgsk., Synsprotokoller m. m.) er for Københavns Amt foretaget af Kirsten Weber-Andersen.

Bindet vil blive afsluttet med en kunsthistorisk Oversigt samt Kirke-, Person- og Sagregister.

DE HISTORISKE INDLEDNINGER

De historiske Indledninger anfører saa vidt muligt, hvad der fra skrevne og trykte Kilder vides om Kirkebygningernes Grundlæggelse og ældre Historie samt om Ejerforhold til Patronatsretten og Kirketienden, der jævnlig kan være oplysende for Kirkens Historie (Restaureringer, Nyanskaffelser, Gaver). Tidspunktet for Kirkernes Overgang til Selveje iflg. Lov af 15. Maj 1903 er angivet paa Grundlag af Oplysninger fra Roskilde Stiftskassererkontor. Derimod medtages Kirkernes Godshistorie ikke, ligesom der heller ikke gøres Rede for den gejstlige Personalhistorie.

I samme Afsnit anføres eventuelle Oplysninger om Navnet paa den *Værnehelgen*, til hvem Kirken i den katolske Tid var indviet, samt *Helgennavne* knyttede til Sidealtre. *Hellige Kilder* i Kirkens umiddelbare Nærhed omtales, ligesom forsvundne *Kapeller* i Sognet nævnes her, medens Kirke- og Kapelruiner, hvorom der foreligger nøjere Oplysninger, behandles i særlige Afsnit. *Sagn* knyttede til Kirken refereres kort paa Grundlag af Oplysninger fra Dansk Folkemindesamling.

Af Kaldshistorien nævnes blot, om Sognet er eller har været *Anneks* til andre Sogne.

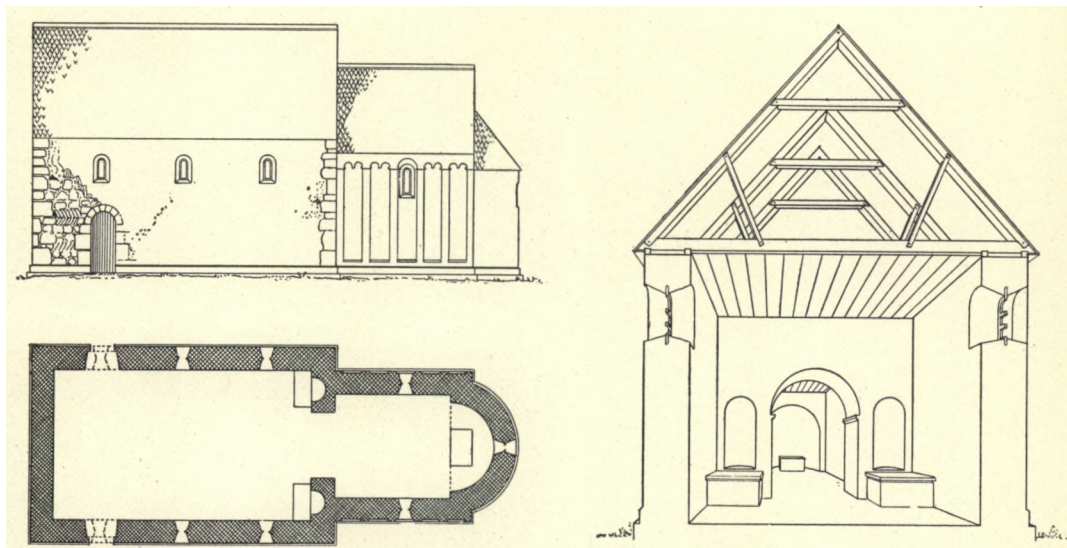

Fig. 1. Schematisk Fremstilling af en tidligromansk Landsbykirke af Kamp og Brudsten i dens oprindelige Tilstand. Hele Bygningen, der bestaar af Apsis, Kor og Skib, hviler paa Sokkel med to Fremspring, det underste et almindeligt, rektant Skifte, det øverste skraakantet. Murene dækkes af Puds, hvilket ogsaa gælder Korets Liséndekoration, der maa tænkes udført af Fraadsten eller Kridt. De svagt fremspringende Lisener har foroven simple Profilkapitæler og er forbundet med smaa Dobbeltbuer. Paa Skibet viser afskallet Puds, at Kirkens Hjørner og (rundbuede) Muraabninger er sat af Kridt- eller Fraadstenskvadre af meget vekslende Størrelse og Format, mens Murværket ellers er af raa og kløvet Kamp i temmelig jævne Skifter; et Par Steder har man udnyttet smaat, flageagtigt Materiale ved at stille Stenene skraat, i »opus spicatum«. I Lysningen af de smaa, højt-siddende Vinduer, der udvider sig tragtfornet til begge Sider, er der ved Opførelsen indmuret Ege-træs Rammer med to vandrette Sprosser. Døren har rundbuet Stik af Kilesten. I det Indre ses Kirkens Hovedalter staaende i den med Halvkuppelhvælv dækkede Apsis samt, mellem Kor og Skib, Triumfbuen, der har skraakantede Kragbaand og flankeres af Sidealternicher, hver med sit Sidealter. I Kor og Skib er der flade Lofter af Planker, naglet til Undersiden af Bjælkerne. Tagværket karakteriseres ved at Spærene, der foroven sammenholdes af Hanebaand, ved Hjælp af Skraastivere er forstøttet ned paa Loftsbjælkerne, under hvis fremspringende Hoveder der som Lukke i Tagskægget er fastgjort Sugfjæle, notet i den yderste af de to Murremme; de øvrige Samlinger er bladede. — Tagbeklædningen er Spaan eller »Bæverhaler« af ældste Type.

BYGNINGER

Først omtales Kirkernes Beliggenhed; deres Plads i Forhold til den nærmest omgivende Bebyggelse inden den store Udskiftning ses paa de efter hver Kirkebeskrivelse anbragte Landsbyplaner, der er kopieret af Frøken A. Bang efter de originale Kort i Matrikelarkivet. I Forbindelse med Beliggenheden nævnes Kirkelader, Herregaarde, Voldsteder og Oldtidshøje, hvis saadanne findes umiddelbart ved Kirken.

Kirkegaardenes gamle Grænser er med omtrentlig Nøjagtighed angivet paa Matrikelkortene. Kirkegaardsudvidelserne, der saa godt som udelukkende er fra de sidste Menneskealdre, nævnes kun i særlige Tilfælde, og der er ikke gjort Forsøg paa ad arkivalisk Vej at bestemme deres nøjagtige Aar.

Til hver Bygningsbeskrivelse hører en *Grundplan* i Maalestok 1:300, hvor de forskellige Bygningsafsnit og Byggeperioder er skraveret efter et kronolo-

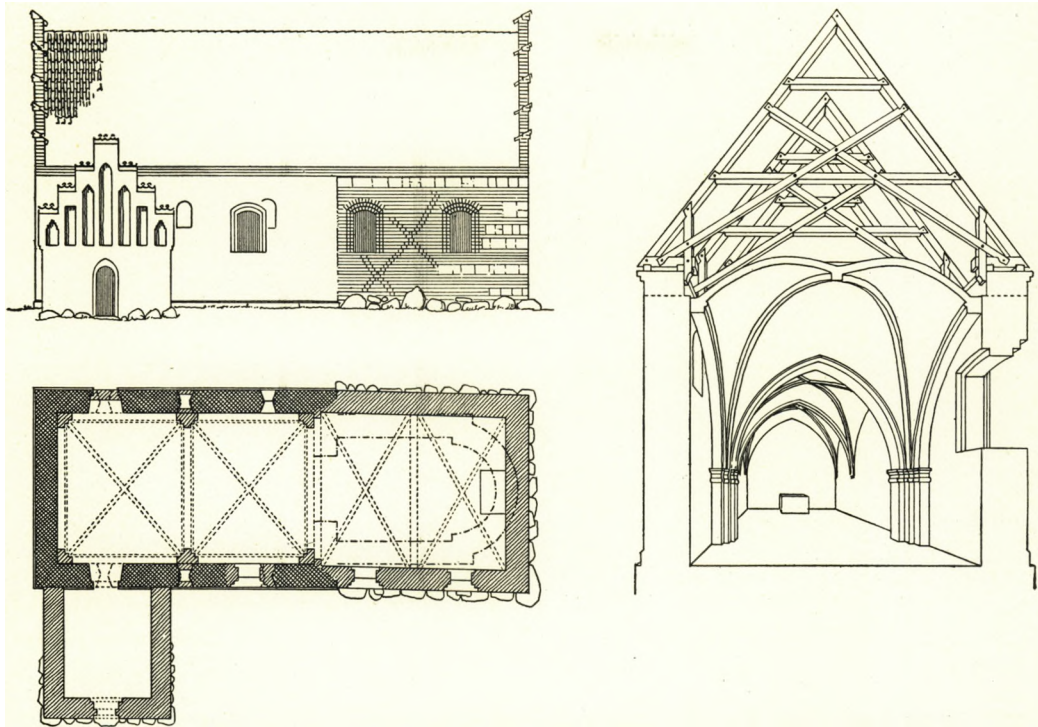

Fig. 2. Samme Kirke i Slutningen af Middelalderen, efter flere Ombygninger helt gotisk præget. I Tiden o. 1350—1450 har det romanske Skib faaet to Fag Krydshvælvinger af Munkesten. Som Støtte for disse er der ved Væggene rejst dobbeltfalsede Piller, der foroven, i Vederlagshøjde, er afsluttet med Kragbaand, hvis Profil bestaar af Skraakant over Rundstav, adskilt af et almindeligt Skifte. Skjoldbuerne ved Væggene og den tværgaaende Gjordbue, der alle er spidsbuede og Helsten brede, kantes af Rundstave langs de Halvstens Hvælvingskapper. De Halvstens Ribber er uprofilerede. Af Langhusets romanske Vinduer er de midterste blevet dækket af Hvælvingspiller og derfor tilmurede; kun de yderste har endnu kunnet benyttes. O. 1500 er Kirken saa blevet omdannet til en sengotisk Langhuskirke, idet Apsis og Kor er blevet nedbrudt og Skibet forlænget to Fag mod Øst. I Stedet for Sokkel har det nye Rygningsafsniit en kraftig Syld af store Kampesten. I Murværket, der staaer blankt, er en Del romanske Kridt- og Fraadstenskvadre blevet genanvendt og ses uregelmæssigt fordelt i Rælter, men ellers er Materialet Munkesten i Munkeskifte, de mørktbrændte Sten formuret som Rindere, der enkelte Steder danner en Slags Rudemønster. I Syd ses i hvert af de to Fag et stort, falsat, fladbuet Vindue; et tilsvarende har samtidig fortrængt det sydøstligste af Skibets romanske Vinduer. I det Indre er de samtidige Hvælv indbygget i Væggene, hvorfor Hvælvingspiller og særlige Skjoldbuer mangler. Kun i Sammenstødet med det østligste af de ældre Hvælv i Skibet har det været nødvendigt at opføre en ekstra Gjordbue, hvilende paa spinkle Vægfremspring. Hvælvingerne er iøvrigt af samme Type som Skibets, dog mangler der Rundstave langs Kappekanterne. Op ad Østvæggen ses Kirkens Hovedalter. Ved samme Lejlighed er det romanske Skibs Mure blevet forhøjet og hele Bygningen har faaet muret Gesims, bestaaende af to udkragede Skifter, samt nyt Tagværk og nye Gavle. Tagværket, der har to Lag Hanebaand, er af Krydsbaandstype. Krydsbaandene er forneden bladet til den korte, vandrette Spærsko, krydser den paa denne rejste Spærstiver samt, højere oppe, det underste Hanebaand og er med sin anden Ende bladet fast til det modstaaende Spær. Gavlene har Kamtakker, afdækket med Munketegl; hele Taget er hængt med det samme Materiale. Foran Syddøren er der rejst et Vaabenhus af samme Materiale og med samme Kampestenssyld som Østforlængelsen, men overkalket som Skibet. Døren, der er falsat, er rundbuet med spidsbuet Spejl. Gavlens Dekoration bestaar af syv Højblændinger med varierende Afdækninger — aftrappet, vandret, spærstikformet og spidsbuet. De hertil svarende syv Kamtakker afsluttes foroven med svage, vandrette Udkragninger, »Bryn«, og er hængt med Munketegl. I denne sengotiske Langhuskirke har der ikke været noget egentligt, arkitektonisk markeret Skel mellem Kor og Skib, som i den ældre, romanske. I Stedet har det som Kor tjenende østligste Fag været adskilt fra Resten af Kirken ved et Trægitter, foran hvilket eventuelle Sidealtre har været anbragt.

gisk System, der fremgaar af Signatur-Oversigten S. 11. Hvis intet andet er opgivet, vender Nord opad. Planerne er rene Bygningsplaner, og Inventar (ogsaa murede Altre) er i Regelen udeladt. Bjælkelofter og Tagværker er heller ikke medtaget, hvorimod Hvælvingernes Ribber og Buer er vist med punkterede Linjer. I Vinduerne er Jernrammer vist ved een, Trækarme ved to Streger, Dørene er derimod behandlet som Aabninger, hvis enkelte Led er ført igennem som punkterede Linjer. Ommuringer er angivet ved ændret Skravering, senere tilmurede Aabninger ved Optrækning af Konturerne, forsaavidt disse kendes, ellers kun ved Veksel af Signaturerne; sidder to Aabninger — f. Eks. Dør og Vindue — over hinanden, saaledes at de skærer hinanden i Planen, er den øverste vist ved punkterede Linier uden Skravering. I Bygningsdele med flere Stokværk er kun det nederste givet i Hovedplanen.

Bygningsbeskrivelsernes Orden er Aldersfølgen, de ældste Dele først, de yngste sidst, og ogsaa Omdannelser — for saa vidt de er af større Omfang — er indføjet i deres historiske Rækkefølge; dog behandles Bygningsafsnit, der er genopført af oprindeligt Materiale og paa oprindelig Plads (f. Eks. Apsis, Kor) i Sammenhæng med de oprindelige. Er Aldersfølgen usikker, eller er Bygningsdelene jævngamle, gaar Beskrivelsen i Regelen fra Øst mod Vest, fra neden opefter, fra det ydre til det indre; Taarnets Underrum beskrives dog før Trappehuset og de øvre Stokværks Ydre; *Tagværkerne* nævnes sidst.

De *Maal*, der gives paa *romanske Murhøjder*, er kun omtrentlige, især da de øvre Skifter kan være ændrede eller fjernede. *Munkestensmaal* gives kun ved særlig vigtige, middelalderlige Bygningsværker, eller hvis de er af Betydning for Dateringen; i Maal paa 5 eller 10 Skifters Højde er indbefattet et tilsvarende Antal Fuger. Angaaende de vigtigste Skiftegangstyper og Enkeltheder som Vinduer, Døre, Hvælvinger, Gavle, Blændinger, Trappehuse etc., henvises til Fagordlisten og dens Illustrationer.

KALKMALERIER

I Tilfælde, hvor en Kirke har Kalkmalerier fra forskellige Tider, skildres de i Aldersfølge.

I Sammenhæng med Kalkmalerier nævnes Glasmalerier.

INVENTAR

Rækkefølgen i Beskrivelserne er:

- Alterborde (med Helgengrave og Relikviagemmer), Sidealterborde (med do.),
Alterbordsforsider og -paneler, Alterklæder.
- Altartavler.
- Altersølv, herunder Berettelsestøj (Sygekalke m. m.).

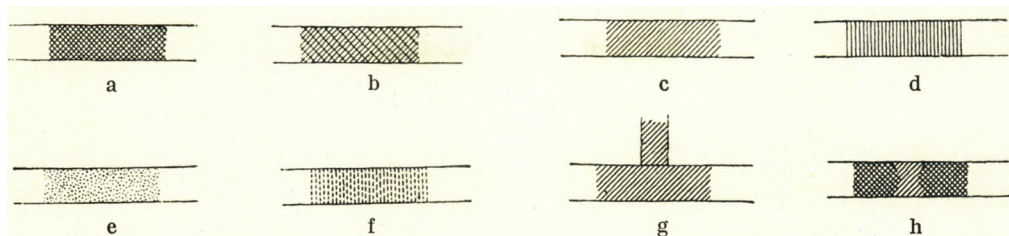

Fig. 3. Kirkeplanernes Signaturer, a. Romansk Tid, o. 1100—1250. b. Tilføjelser fra romansk Tid. c. Gotisk Tid, o. 1250—1550. d. Renaissancetid, o. 1550—1650. e. Efter 1650. f. Tidsbestemmelse tvivlsom, g. Er to sammenstodende Mure med ensartede Signaturer ikke samtidige, vises dette ved, at Murflugtlinjen af den ældre Mur er fortsat gennem Sammenstødet, h. Kendes tilmurede Aabningers Form ikke nøjagtigt, angives dette ved, at Alderssignaturerne mødes uden Skillestreger.

Alterstager og andet mindre Alterudstyr, saasom Alterbøger, Krucifikser, Monstranser, Røgelsekar, Akvamaniler, Vandkedler, Messehageler, Skrifteavler, Messeklokker etc.

Alterskranker (Knæfaldsskranker).

Helgenfaner.

Døbefonte, Daabsfade, Daabskander, Fontelaag, Fontehimle, Fontegitre.

Korbuekrucifikser.

Korgitre.

Prædikestole.

Stolestader, herunder Korstole, Skriftestole, Præstestole, Degnestole, Herkabsstole.

Kister og Skabe, herunder Monstransskabe.

Dørløje.

Pulpiturer.

Orgeler.

Pengeblokke, Pengebøsser, Pengetavler, Klingpunge.

Salmenummer-Tavler, Præsterække-Tavler.

Malerier, der ikke hører til andet Kirkeinventar eller Epitafier.

Lysekroner, Lysearme.

Kirkeskibe og andet ophængt.

Ligbaarer, Jordpaakastelsespader o. lign.

Taarnure (Solure nævnes i Bygningsbeskrivelserne).

Klokker.

Inventar yngre end 1850 omtales kun ganske kort og i Reglen blot i de Tilfælde, hvor det erstatter ældre Genstande af lignende Art.

Inventargenstande, der er kommet til Museer eller vides at være bevaret paa anden Maade uden for Kirken selv, omtales efter ovennævnte Rækkefølge og betegnes med * foran Stikordet.

Inventargenstande, der er forsvundne, men hvorom Oplysninger have, nævnes ligeledes paa deres Plads efter den angivne Rækkefølge og betegnes med † foran Stikordet.

Naar intet andet nævnes, er ældre Træinventar altid af *Eg*, nyere, malet Træinventar fra 17—1800'erne som Regel af *Fyrretræ*; Alterstager, Lysekroner, Klokker er af »Malm« (for Klokkernes Vedkommende en Bronzelegering, Kobber og Tin, ellers sædvanlig en Messinglegering, mer eller mindre zinkholdig).

GRAVMINDER

Gravminderne deles i følgende Hovedgrupper:

Epitafier.

Gravsten.

Kister, herunder Kisteplader.

Sarkofager.

Kirkegaardsmonumenter.

Grave.

Runestene i eller ved Kirken (for saavidt som de ikke er middelalderlige Gravsten).

Inden for de enkelte Grupper er Ordningsprincippet Aldersfølge. Kendes Forfærdigelsesaaret, nævnes det allerførst; ellers maa Dødsaaret eller Typen blive bestemmende for Rækkefølgen.

Ved Maal paa Gravsten angives Højden først, dernæst Bredden og til sidst, hvis den medtages, Tykkelsen; ved trapezformede Gravsten nævnes største og mindste Bredde, f. Eks. 97 x 63—45 cm.

INDSKRIFTER

Se Skrift S. 20. — Uforkortet gengives som Regel kun Indskrifter af historisk Indhold paa Kirkeinventar og Bygninger samt Gravskrifter ældre end 1550. Gengivelsen er her ord- og bogstavret, dog med vor Retskrivnings Adskillelse mellem *u* og *v* samt Anvendelse af store Begyndelsesbogstaver ved Navne.

Af yngre Gravskrifter gives kun et Udtog med alle positive Oplysninger om Personerne og deres Livsforhold samt om selve Mindesmærkets Tilblivelse. Ogsaa i Udtogene citeres Person- og Stednavne bogstavret, men latinske Navne sættes i Nominativ, og den danske Form vedføjes, for saa vidt den kan bestemmes.

Andre Indskrifter, poetiske, religiøse m. v. gengives kun, naar de skønnes at have særlig Interesse.

Til latinske Indskrifter vedføjes en dansk Oversættelse, der i vanskelige Tilfælde er kontrolleret af Professor, Dr. phil. Franz Blatt.

Ved Gengivelse af Indskrifter anvendes følgende Tegn:

[!] Udraabstegn efter urigtigt stavede Ord.

() rund Parentes ved Opløsning af Forkortelser.

[] skarp Parentes ved Rekonstruktion af manglende Ord eller Bogstaver.

◁ kantet Parentes ved senere Tilføjelser til den oprindelige Indskrift.

[] tomme, ikke udfyldte Pladser, især Dødsaar og Datoer.

Beskrivelser af Kirkerne og deres Inventar, Istandsættelser m. m., udførligere end det har kunnet gøres i Redaktionerne, derunder som Regel ogsaa fuldstændige Afskrifter af Indskrifter, er tilgængelige i Nationalmuseets Arkiv.